

УДК 340.11

Ірина Гайдамака,аспірантка кафедри теорії держави та права
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого**ЮРИДИЧНА КОНСТРУКЦІЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ***

Розкривається одне з ключових питань сучасної правової науки та юридичної практики — юридична конструкція правового режиму, тобто його структура. Визначаються структура та особливості структурних елементів правового режиму. Через аналіз багатьох джерел з'ясовується актуальність змісту правового режиму для права в цілому, правової науки та законодавства.

Ключові слова: правовий режим, структура правового режиму, об'єкт—носій режиму, середовище, зміст правового режиму, способи правового регулювання, дозвіл, заборона, зобов'язання, примус, заохочення, переконання, рекомендації.

У науковій літературі проблемі структурного складу, тобто конструкції правового режиму приділено достатньо уваги, проте єдиної доктринальної точки зору з цього питання не існує, що зумовлює актуальність дослідження цього питання. Визначення структури правового режиму має передувати галузевим дослідженням окремих правових режимів відповідних об'єктів права, оскільки останні вимагають характеристики кожного з їх структурних елементів.

Структура правового режиму, що пропонується деякими дослідниками, багато в чому збігається із елементами механізму правового регулювання. Так, Л. В. Томаш зазначає, що структура правового режиму містить: норми права, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав і обов'язків, правозастосування, суб'єкти права, їх правові статуси, об'єкти права, методи взаємозв'язку конкретних видів суб'єктів з об'єктами, систему гарантій (передусім юридичну відповідальність за порушення режиму) [1]. Особливу роль у правовому режимі, що суттєво впливає на функціонування механізму правового регулювання, відіграє законність, яка опосередковує всі рівні правового режиму, котра нерідко визначається саме як правовий режим у державі, за якого діяльність державних органів, юридичних і фізичних осіб здійснюється відповідно до вимог закону [2].

Б. Я. Бляхман вказує, що правовий режим складається з кількох рівнів (перший — рівень юридичного абстрагування, що містить у собі нетипові приписи (презумпції, фікції, норми-принципи); другий — рівень, що включає матеріально-правові засоби (норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правові відносини); третій — рівень, який базується на процедурно-процесуальних правових засобах (актах реалізації, актах тлумачення і актах застосування); четвертий — це рівень, який містить у собі морально-психологічні правові засоби (правосвідомість, правову культуру). Як складові елементи структури правового режиму вчений виділяє: норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації, тлумачення та застосування норм права, правосвідомість, правову культуру тощо [3].

Зазначені структурні елементи повно і чітко розкривають необхідність існування правового режиму в різних сферах правового життя суспільства. Актуальним є й розподіл правового режиму за рівнями, оскільки він дозволяє, завдяки тісному зв'язку права з правовим режимом розкрити його зміст не лише для права у практичному розумінні, а й для правової науки та законодавства. Крім того, слід врахувати, що право постійно знаходиться в динаміці і таким чином

* Рекомендовано до друку кафедрою теорії держави та права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

здійснює вплив на правовий режим та на відносини людей, держави з правом. Найкраще цю динаміку відображає правовий режим, який через це змінює свої властивості.

В. Б. Ісаков, пропонує дещо інший підхід до структури правового режиму. Вчений визначає правовий режим через поняття соціального режиму, що закріплені правовими нормами і забезпечений сукупністю юридичних засобів та пропонує виділяти його структуру, що складається з трьох елементів, а саме: об'єкт—носій режиму, середовище, зміст [4].

Першим елементом соціального режиму, вважає В. Б. Ісаков, є носій режиму, тобто об'єкт, яким можуть бути різні соціальні одиниці—суб'єкти права, соціальні інститути, соціальні процеси, предмети, території, саме законодавство та інше. Задача соціального режиму полягає саме в тому, щоб забезпечити оптимальне функціонування об'єкта—носія режиму в системі суспільних відносин. Другим елементом соціального режиму учений виділяє середовище, в якому існує об'єкт—носій режиму і щодо якого він встановлюється, оскільки соціальний режим залежить рівною мірою і від внутрішніх властивостей носія, і від обстановки, в якій він функціонує. Тож, при цьому об'єкт може бути включений в декілька систем відносин, у кожній з яких у нього складається свій режим. Третім, найскладнішим для характеристики, елементом режиму є зміст. Проте в змісті режиму можна виділити дві групи параметрів: перша — характеризує передумови функціонування, тобто ті умови, які створює середовище для носія режиму; друга — відображає міру вимог до носія режиму, міру його активності, рівень відповідальності за здійснення своїх функцій [5].

Даний підхід є цікавим, але в правовому режимі перш за все необхідно звернути увагу на його зміст, оскільки саме він впливає на поведінку суб'єкта, яка характеризує його вчинки як позитивні або як негативні.

Аналізуючи правовий режим, В. Б. Ісаков доходить висновку, що його структура зводиться до тих самих засобів правового регулювання, що і метод правового регулювання, тобто: норма права, юридичний факт, правовідносини, акти реалізації права. Погоджуючись у цілому із запропонованою структурою правового режиму

слід наголосити та тому, що правовий режим не просто включає вказані елементи до свого складу, а охоплює своїм поняттям їх змістовні характеристики, загальну спрямованість, «налаштованість» на певний тип правового регулювання, домінування тих чи інших способів та методів правового регулювання.

Отже, правовий режим виступає певним порядком правового регулювання, який забезпечується за допомогою особливого поєднання способів, залучених для його здійснення, методів і типів правового регулювання. Відповідно, структуру правового режиму складають способи, методи та типи правового регулювання. В межах цієї статті доцільно розглянути кожний з цих елементів правового режиму, оскільки вони розкривають його власну сутність як самостійної юридичної категорії та становлять його конструкцію.

На думку С. С. Алексєєва, під способами правового регулювання слід розуміти первинні засоби правового впливу на поведінку людей, що пов'язані з наділенням їх суб'єктивними юридичними правами або покладанням на них суб'єктивних юридичних обов'язків, та стверджує, що способи правового регулювання є шляхами юридичного впливу, які виражені в юридичних нормах та інших елементах правової системи [6]. До основних способів правового регулювання належать: дозвіл, зобов'язання та заборони.

Дозвіл полягає в наданні особі суб'єктивного юридичного права, тобто можливості самостійно приймати рішення щодо реалізації передбачених правовими нормами варіантів власної поведінки. Наприклад, ч. 1 ст. 64 Сімейного кодексу України містить дозвіл подружжя укласти між собою всі дозволені законом майнові угоди. Зобов'язання знаходять свій вияв у покладенні на учасників регламентованих правом суспільних відносин суб'єктивних юридичних обов'язків активного змісту (таких, що спонукають до дій, приписаних нормами права). Так, ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України зобов'язує прокурора, слідчого, орган дізнання приймати заяви та повідомлення про злочини, вчинені або які готуються. Заборони полягають у покладенні на учасників суспільних відносин, які врегульовані правом, суб'єктивних юридичних обов'язків пасивного змісту (тобто обов'язку утримуватися від визначених форм поведінки). Стаття 6

Житлового кодексу Української РСР забороняє використання жилих приміщень не за призначенням. На відміну від дозволів, зобов'язання і заборони не передбачають можливості відхилення адресатів правових норм від запропонованих їм варіантів поведінки.

Поряд з основними існують і допоміжні способи правового регулювання, зокрема примус, заохочення, надання пільг, рекомендації, покарання. В. М. Горшенев виділяє такі додаткові способи правового регулювання як переконання, заохочення, примус [7]. Названі способи не мають самостійного інструментального значення і застосовуються разом з основними способами правового регулювання для посилення або оптимізації їх дії.

Те чи інше співвідношення основних і допоміжних способів правового регулювання, а також ступінь його деталізованості дають уявлення про конкретні методи правового регулювання. С. С. Алексєєв визначає метод як сукупність певних прийомів, способів, засобів впливу права на певну сферу суспільних відносин. До основних характеристик методу відносять:

— юридичне становище учасників правовідносин, характер і розподіл їх взаємних прав і обов'язків;

— порядок, підстави виникнення взаємних суб'єктивних прав і обов'язків учасників правового спілкування (тобто юридичні факти, необхідні для виникнення правовідносин);

— характер юридичних наслідків, що настають за протиправну поведінку, за невиконання суб'єктивних обов'язків, за порушення суб'єктивних прав (види заходів державного примусу за порушення вимог правових норм і порядок їх застосування) [8].

Імперативний метод (метод владних приписів або метод субординації) надає перевагу покладенню обов'язків, обмеженню ініціативи суб'єктів права з уточнення положень юридичних приписів, а серед юридичних фактів, що обумовлюють виникнення правових відносин, переважають акти одностороннього волевиявлення (як, наприклад, адміністративні накази, постанови про початок провадження зі справ про правопорушення тощо), тобто сторони перебувають у строго визначених, обов'язкових для виконання межах і не можуть виходити за них. Диспозитивний метод (метод ко-

ординації) передбачає рівноправність сторін суспільних відносин, які піддаються юридичній регламентації, тобто сторони вільні самі приймати рішення щодо участі в цих відносинах (наприклад, через укладення між собою різноманітних цивільно-правових угод), мають змогу відступати від описаних у правових нормах форм стосунків, встановлювати для себе додаткові, тобто безпосередньо не передбачені юридичними приписами права та обов'язки.

У деяких випадках для управління діяльністю соціальних суб'єктів використовуються рекомендаційний і заохочувальний методи правового регулювання [9].

Рекомендаційний метод полягає в наданні вказівок, що не мають обов'язкової сили, стосовно найбільш раціональних, прийнятних для суспільства і цих осіб способів організації їхніх стосунків (наприклад, через пропонування, з метою усунення можливих непорозумінь, типових форм трудових контрактів між роботодавцем і працівником). Заохочувальний метод передбачає встановлення для ініціювання бажаної поведінки юридичних суб'єктів різноманітних пільг, переваг, винятків з обов'язків (наприклад, звільнення окремих категорій підприємств від сплати податків з метою створення сприятливих умов для збільшення виробництва необхідних видів продукції) та інше.

Характеристика типів правового регулювання пов'язана з висвітленням їх загальної побудови, вихідних засад, згідно з якими здійснюється цілеспрямований юридичний вплив на суспільні відносини — загальних юридичних дозволів і загальних юридичних заборон [10]. Відповідно до цього розрізняють два типи правового регулювання: загальнодозвільний та спеціально дозволений.

Сутність загальнодозвільного типу правового регулювання розкривається через відому юридичну формулу «дозволено все, крім того, що заборонено законом». При цьому типі правового регулювання можливість певної поведінки поставлена в залежність від наявності або відсутності її прямої заборони в законі. Якщо ж така заборона не передбачена, то ця поведінка (за умови, що вона не суперечить сутності і принципам права, меті і завданням правового регулювання) вважається правомірною. Його дія

поширюється на суспільні відносини, що виникають між інститутами громадянського суспільства.

За спеціально дозволеного типу правового регулювання особа може обирати лише ті форми поведінки, які безпосередньо визнані в законі як припустимі. У цьому разі діє юридична формула «заборонено все, крім того, що дозволено законом». Цей тип правового регулювання визначає характер суспільних відносин, учасником яких є владарюючі суб'єкти, тобто суб'єкти, що діють від імені держави та наділені державно-владними повноваженнями.

Неважко помітити, що при застосу-

ванні як загально так і спеціально дозволеного типів правового регулювання законодавець використовує своєрідний юридично-технічний прийом, який полягає у встановленні загального правила (дозволу або заборони) з наступним введенням винятків із нього.

Таким чином, у літературі склалися різні підходи до визначення структури правового регулювання, кожний з яких має бути врахований при здійсненні галузевих досліджень правового режиму чи визначенні правового режиму певних об'єктів чи суб'єктів права та при характеристиці його конструкції.

ПРИМІТКИ

1. Томаш Л. В. Правовий режим: поняття та ознаки / Л. В. Томаш // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2005. — Вип. 282. — С. 25.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко [та ін.]. — К. : Укр. енциклопедія, 1998. — Т. 2. — С. 498.
3. Бляхман Б. Я. Правовой режим в системе регулирования социальных отношений / Б. Я. Бляхман. — Кемерово, 1999. — С. 21.
4. Исаков В. Б. Механизм правового регулирования — правовые режимы / В. Б. Исаков // Проблемы теории государства и права : учеб. / под ред. С. С. Алексеева. — М. : Юрид. лит., 1987. — С. 259.
5. Там само. — С. 260.
6. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 1. — С. 256.
7. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / В. М. Горшенев. — М. : Юрид. лит., 1972. — С. 71.
8. Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. — М., 1975. — С. 256.
9. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — С. 216.
10. Цю проблему ґрунтовно розкрив С. С. Алексеев у монографії: Алексеев С. С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1989. — 288 с.

Гайдамака Ирина. Юридическая конструкция правового режима.

Исследуется один из основных вопросов современной правовой науки и юридической практики — юридическая конструкция правового режима, то есть его структура. Определяются его структура и особенности структурных элементов правового режима. С помощью исследования многих источников выясняется актуальность содержания правового режима для права в целом, правовой практики и законодательства.

Ключевые слова: правовой режим, структура правового режима, объект—носитель режима, среда, содержание, способы правового регулирования, разрешение, запреты, обязательства, принуждение, поощрение, убеждение, рекомендации.

Gaidamaka Irina. The juridical construction of the legal regime.

One of the main questions of the modern juridical science and legal regime is described. The structure and peculiarities of the structural elements of the legal regime are determined. The actuality of the content of the legal regime for the law in general, the juridical science and legislation is discovered.

Key words: juridical regime, the structure of the legal regime, the object — bearer of the regime, the surrounding, content of the legal regime, the methods of the juridical regulation, permission, interdiction, duties, coercion, encouragement, persuasion, recommendations.